

Միաբանութենէն, կ'ըլլան վարդապետ եւ յեւտոյ՝ հայ Մատենադարանէն եւ Պատմութեան կը հանդիսանան փառք ու պարծանք, որպէս՝ Զ. Փիղիպպոս Ճամճեան, Զ. Պետրոս Պիւլպիւլճեան, Զ. Թովկիմ Սպարեան, Զ. Սրապիոն Էմինեան, Զ. Եփրեմ Զաքարճեան, Զ. Սղէմէս Սիպիլեան եւ Զ. Արսէն Արքեպ. Ասլանեան արդի Աբբա՛հայրը:

Պատանին Սեւեան Վիեննայէ Կ. Պոլսու դառնալով, քանի մը ամիս կը մնայ անորոշ վիճարկ մէջ. յետոյ բարեկամներու խորհուրդով՝ կ'որոշէ հետեւիլ բժշկութեան, ուստի կ'արձանագրուի բժշկական Գպրոցը՝ 1844 Յունուար 7ին:

Կայս, բժշկական վարժարանն յաճախող առաջին հայ ուսանողներէն մին կ'ըլլայ, եւ ընկեր կ'ունենայ Բարուճակ Ֆէրուհեան, Սեւեան Ալանեան, Բաւլասիեան, Թակոր Թովհաննեսեան ու չիմ պատանիները:

Հաջիւ երկու ամիս կը շարունակէ, եւ ահա շուտով յայտնի կ'ընէ Սեւեան չափական գիտութեանց մէջ ունեցած իւր մեծ կարողութիւնն ու հմտութիւնը, որով շատ չանցած վարժարանի տեսութիւնը կ'ընտրէ զինքը՝ «կրկնէ» այս ճիւղին:

Այլ սակայն, միայն չափական գիտութեանց մէջ չէր որ յառաջագի՜մ էր, բժշկական գիտութեանց մէջ ալ կ'ըլլար նա հետզհետէ նշանակելի, այնչափ որ, ժապաւին բժշկական վկայականը չառած, 1847 Սեպտեմբեր 15ին, երբ Կ. Պոլսու քոլէրայի համաճարակէ կը կեղեքուէր, պաշտօնապէս նա կ'անուանուէր բժիշկ Միջագիւղի թաղին, ուր չորս ամիս շարունակ ճարտարապէս կը դարձանէ բազմաթիւ հիւանդներ:

Երկու տարի յետոյ, 1849 Յունիս 20ին, փառաւոր եւ յաջողակ քննութիւններով կը վկայուի՝ Տոբթոր-բժիշկ, Բարուճակ Բոթեկեանի, Թակոր Թովհաննեսեանի, Բաւլասիեանի հետ, եւ այսօր՝ կը լըսգընէ նա իւր Տոբթորութեան յիշներորդ տարին:

Վկայականը ստանալէն անմիջապէս վերջը, նորապսակն Տոբթ. Սեւեան, Հազարապետի տնտիճանով կ'անուանուի բժիշկ Կ. Պոլսոյ Մարտիկի հոլուած զինուորական հիւանդանոցին, ուր տարի մը միայն պաշտօնավարելէն ետքը, զինքը բուրովին կը նուիրէ ծովային բժշկութեան:

1850 Մայիս 15ին է, որ Տոբթ. Սեւեան՝ առաջին Հայն ըլլալով, կը հռչակէ այս պաշտօնին եւ կը կարգուի բժիշկ կայսերական. Էւհապը

Պահի անուն մարտանաւին, որ ամիս մը վերջը կ'ուղեւորէր դէպ ի Թուրքի Գաղղիոյ:

Ի դարձին հաջիւ թէ քանի մը ամիս կ'անցնի, կը յղուի Սամոս, որ ապստամբած էր, եւ ուր Օսմ. բանակներուն հրամանատար Պոնաբապ Մուստաֆա Փաշայէն կ'անուանուի բժշկապետ ծովային եւ միանգամայն ցամաքային հիւանդանոցներուն:

Տոբթ. Սեւեան Սամոսի մէջ կը պաշտօնավարէ 1851 Յունուարէ մինչեւ Մայիս 1852, այսինքն՝ մինչեւ որ կղզին կատարելապէս կը հանդարտի:

1852 Յունիս 2ին, Քայսերիլէ ԱՏմետ Փաշայի հրամանատարութեամբ Սուրիական ծովափովքը խրկուած Կայս, նաւատորմին գլխաւոր բժիշկ կը կարգուի եւ այս պաշտօնին մէջ կը մնայ մինչեւ 1855:

1856 Օգոստոս 2ին կը յղուի Եգիպտոս Սիէի շտէ լողենաւով, որ վախճանեալ Ելհամի իշխանազուն Փաշային մարմինը Կ. Պոլսու կը բերէր: Այս ճամբորդութենէն օգուտ քաղելով, Տոբթ. Սեւեան կ'այցելէ Եգիպտոսի զանազան հնութիւններուն եւ կը ենթօգնեայ այն աւանան Եգիպտաբանակ հայ երեւելիներուն:

1857 Օգոստոս 13ին կը ղրկուի Անգղիա Ֆլէմիլէ մարտանաւով, որ հոն իւր մեքենաները զետեղել պիտի տար: Այս առթիւ Տոբթ. Սեւեան կը բարձրանայ Կոմանտէնտ Լիւտենանտ-գեդապետի (Lieutenant-colonel) սասիճանին, ըսյց քանի թանկ կ'ըլլայ իրեն այս բարձրացումը, որուն կ'արժանանար բմբէ՝ 8 տարան շարատանը յոգնութիւններէն վերջը, եւ քանի՜ դառն յիշատակներով կը լեցուի այս ուղեւորութիւնը:

1857 Սեպտեմբեր 24ին Ֆլէմիլէ ստակալի փոթորիկի մը կը բռնուի, այնչափ մեծ վնասներ կը կրէ, որ անդէկ եւ անկայմ մնալով, հոգեւոր եւ ալիքներու սաստկութեանց մասնուած, ընկղմելու վտանգին մէջ՝ կ'երթայ Սպանիոյ հաւաքային եղբրը՝ Ֆերրոլի մօտ, ուր կը ստիպուի խարխալ նետել եւ մնալ գրեթէ 9 ամիս, ամենակարեւոր նորոգութիւնները կատարելու:

Այս տիուր արկածին մէջ Սեւեան անտանելի ճգնաժամեր կ'ունենայ, ոչ միայն իրեն բժիշկ անձնուրաց հոգածութեամբ կը խնամէ նախն հիւանդները, այլ եւ իրեն հաւատարմ հպատակ իւր Յերութեան, անոր կենսական շահերն ալ պաշտպանելու հնարիմաց քաջութիւնը կ'ունենայ, ինչպէս վկայ է հետեւեալ

պատահարը, որուն մանրամասն պատմութիւնը Յօդթ. Սեւեան ինքը գրած էր ինչ հերոն:

Ֆերրոլի նաւահանգիստն, Ֆելիպէի հրամանատարներուն բազմազգաւ մէկ օրը, նաւաւորներէն 30 հօգի ծամաբ հլելլով, իոյս կուտան, կը ջրուին այլեւայլ կողմեր, եւ ալ նաւ չեն դառնար: Երկար փնտռումներէ վերջը կարելի չ'ըլլար անոնց հետքը գտնել գտնել, դիւրին է երեւակայել, թէ քնը դժուարին կացութեան կը մատնուի շոգենաւին չբամանատարութիւնը, այս փախստական դասալիքներուն համար, մանաւանդ որ, Օսմանեան եւ Սպանիական տէրութեանց միջեւ ալ սակաւին գոյուծին չունէր որ եւէ պայմանագրութիւն, որպէս զի ըստ այնմ կարելի ըլլար զանոնք պապանջել տեղական կառավարութիւնէն:

Կենաց եւ մահու այս տխուր օրերուն մէջն է ահա, որ Յօդթ. Սեւեան հայկական բնածին մարգասիրական պաշտականութենէն մղուած, շնորհ կ'ընէ օգտակար հանգիստնալու եւ իւր ջանքն յաջողութեամբ կը պատկի:

Երբ ամէն յոյս ի դեռեւ կ'ենէ, Յօդթ. Սեւեան ձեռք կ'առնու իւր գրիչը, եւ անմիջապէս կը շարագրէ սրտառու աղբրագիր մը ուղղեալ առ Եղիսաբէթ Բ. Թագուհին՝ որ այն ատենը կը տիրէր Սպանիոյ գահին:

Այս աղբրագրին մէջ, Սեւեան՝ պարզելով վեհապետներու առ միմեանս ունեցած փոխադարձ յարգանաց եւ բարեկամութեան բարձր գաղափարները, թուելով խոհական քաղաքականութեան մեծամեծ օգուտներն ու բարիքը, կ'ըսէր թէ՛ երբ երկու վեհապետ զերար ատեւա պատճառ մը չունին, պարտաւոր են դժուարին պարագաներու մէջ իրարու օգնական եւ զօրավիգն հանդիսանալ, ուստի կը խնդրէր որ ճամբը ամէն կողմ հրամանն արձանակի, փախստական զինուորները գտնելու, եւ զանոնք Օսմանեան մարտանաւը դարձնելու:

Այս ու կէս վերջը սպանիական կառավարութիւնը կորսուած 30 զինուորները ձեռք կ'անցընէր, կը բերէր կը յանձնէր զանոնք Ֆելիպէի հրամանատարին, եւ այս՝ շնորհիւ Յօդթ. Սեւեանի ազգու աղբրագրին, զոր տիրայօժար կը կցէի այս կենսագրութեան, եթէ օրինակն ունենալ կարելի ըլլար ինչ:

Ի զգուշ այս աղբրագրին պատճենին, կը ներկայացընեմ հոս այն համարիական նամակը, զոր Ֆերրոլի սպանիական նաւատորմին ընդհանուր շրջանատարը՝ Եովակիմ Մուստինէզ Գամպոզ, 1858 ապրիլ 23 թուականով ուղ-

ղած է Յօդթ. Սեւեանի, ի դիմաց Եղիսաբէթ Բ. Թագուհւոյն Սպանիոյ, աւասիկ:

CAPITANIA GENERAL
de Marina del Departamento de Ferrol.

FERROL, 23 de Abril de 1858.

Muy Sr. mío

En el momento de hacerse á la vela el navio de la Marina imperial otomana Fethié, en que V. ejera con tanto acerto el destino de primer medico, debo manifestar á V. con particular satisfaccion mia que la conducta que ha observado V. desde la recalada de aquel buque á la costa septentrional de España el dia muve de Octubre ultimo, ha sido altamente meritoria. Que á su celo, talento, tacto y conocimiento de los idiomas español y frances se debe en gran manera, la buena armonia y las relaciones de amistad y de aprecio reciproco que han mediado, sen alteracion alguna, entre el capitan, los oficiales y el equipaji del Fethié, y las autoridades de la poblacion de este Departamento, en que V. ha intervenido siempre con la doble calidad de ajeate confidencial y de intérprete.

Por lo que á me toca debo manifestar á V. que estoy completamente satisfecho de la manera atenta y acertada con que ha dirigido todos los negocios que el Comandante del navio ha puesto á su unidado, lo mismo que los que yo le he encomendado; y que me considero obligado por tanto á dar á V. las gracias mas expresivas por lo mucho que ha contribuido á la feliz terminacion de todas las operaciones que ha sido necesario hacer para la reparacion de las averias del Fethié y para atender á quantas necesidades han podido ocurrirle desde su Clegada á este pais.

Reciba V. pues con la expresion de mi sincero reconocimiento, la seguridad del distinguido aprecio y consideracion con que soy su muy atento servidor

Jo José Martinez

Capitan general de Marina del Departamento de Ferrol.

1858 Ապրիլ 29ին Ֆելիպէ Օսմանեան մարտանաւն իւր նորոգութիւնները կատարած, կը մեկնի Ֆերրոլէն ու կ'երթայ Բլիւնով Անգլիոյ, աւելի կատարեալ կերպով նորոգուելու եւ մերեններն առնելու:

Ֆելիպէն ամբողջ տարի մը կը մնայ Բլիւնով, ուսկից 1859 Ապրիլ 18ին ճամբայ ելլելով, քսանօրեայ հանգարտ գնացքէ վերջ, կը հասնի Կ. Պոլսոյ նաւահանգիստը՝ 1859 Մայիս 8ին:

Ֆելիպէն Սուլթան Մեճիտ Կայսեր անձնական զբոսանաւն էր, այս նաւով է որ ճամբորդած է, Սելանիկ եւ Սաբըզ 1859 Յուլիս 15ին, որ ատեն Յօդթ. Սեւեան դարձեալ այս շոգենաւին առաջին բժիշկը կ'ըլլայ եւ իւր բարեբ ծառայութեանց ու բժշկական ծառայութեանց համար՝ կ'արժանանայ Կայսերական բարձր շնորհաց:

Կայսերական ուղեւորութենէն ետքը, Յօդթ. Սեւեան Նոյն տարի Սեպտեմբերին դարձեալ կը

ղբկուի. Եգիպտոս, իրբու բժիշկ Թայիֆ շոգե-
նաւին, որ Կայսերական ներկայացուցիչ Մուս-
թափ պէլը հոն կը տանէր:

1860 Յունուար 2ին կ'երթայ Թունուզ,
ընկերակցութեամբ Հայրէրտին փաշայի, որ Սա-
արք Մուհամմա փաշայի իշխանական հրովար-
տակը կը տանէր: Նոյն տարին Յունիս 30ին՝
Սուրբ Եղեզիկութեանց ժամանակ, մեծա-
նուն Ֆուսա փաշայի հետ կ'երթայ Պէյրութ
դարձեալ Թայիֆ շոգենաւով:

Ֆուսա փաշա բարձրագոյն հրամանաւ եւ
լիազօր իշխանութեամբ կը ղրկուէր հոն խոռ-
վութեանց առաջին տանելու Ֆուսա փաշայի
կ'ընկերանային նաեւ ուրիշ երկու երեսելի Հայ,
Ապրո Սահակ էֆենտին եւ ողբացեալ Տօքթ.
Նահապետ Ռուսինեան, որ Ֆուսա փաշայի ան-
ձնական բժիշկն էր¹:

Պէյրութէն վերադարձին, բաւական տանն
Կայսերական այլեւսյ մարտնասերու մէջ ի-
րբու բժշկական ծառայելով, 1860 Մայիս 3ին,
կ'ընտրուի անդամ² Կ. Պոլսոյ Կայսերական
բժշկական ընկերութեան, որ արդէն եօթը նշա-
նաւոր Հայ իր մէջն ունէր, այսինքն, Տօքթ. Տա-
վուս, Սերփիլէն, Սինապեան, Բարօվիշ, Մողեան,
Ռուսինեան եւ Բարունակ պէլ:

Այս ընկերութեան մասնակցելով, Գա-
րիէլ Սեւեան հեղինակ կը հանդիսանայ գի-
տական ընտիր աշխատութիւններու, որք հրա-
տարական են Կ. Պոլսոյ Gazette Médicale
d'Orient ի մէջ:

Ասոց գլխաւորն է, Ֆիէֆիէի պանդխտու-
թեան ժամանակ, նաւաստներուն վրայ տես-
նուած բազմադէմի հիւսաւթեանց մասին
պատրաստած ընդարձակ գրութիւնը, «Les ma-
ladies de Féthié» անուն³, որ այն տանին իրբու
նորութիւն Կայս. բժշկական ընկերութենէն մե-
ծապէս գնահատուած, այժմ իսկ զուրկ չէ շա-
հեկանութենէ:

1862ին⁴, Տօքթ. Սեւեան սկսած է պաշ-
տօնավարել Կ. Պոլսոյ Ծովային զինուորական
հիւանդանոցը, որուն բժշկական ընդհանուր
գործառնութեանց վրայ պատրաստած է ընդար-

¹ Մատն. 9րդ Տարի, Թիւ 438, 30 Յունիս 1860,
եւ Թիւ 439, 7 Յունիս 1860:

² «Gazette Médicale d'Orient» Թիւ Յունիսի,
1861, էջ 43:

³ «Les maladies de Féthié» Nr. Gazette Mé-
dicale d'Orient Nr. 10 de janvier et Nr. 11 de Février
1862 page 149—153 եւ 160—168.

⁴ «Gazette Médicale d'Orient» Nr. 2 de mai
1862, page 21—24 et 78—81 եւ Ար. Թիւ Mai 1863,
page 26—29, 56—59, 116—121. 1864 page 152—156.

ձակ եւ հմտալից վիճակագրութիւններ, զորս
1862—66¹, կը ներկայացընէր ամէն տարի
բժշկական ընկերութեան:

Արգիւնք երկարատեւ տընութեանց, այս
վիճակագրութիւնները, իրենց տեսակին մէջ
առաջինը Կ. Պոլսոյ համար, հիմնաւի կերպով
կը յայտնեն Տօքթ. Սեւեանի բժշկական երկայ-
նըմներ հետազոտութիւնները. մանրակրկիտ գի-
տադութիւնները, եւ հոգածու խնամքն որով կը
դարմանէր իւր զինուոր հիւանդները. ինչ լա-
զատեր կը պարունակեն այս վիճակագրութիւն-
ները, գիտական ինչ ընտիր փորձեր կ'աւանդեն
անոնք, եւ Բնչ մեծ պատիւ են Սեւեանի կարող-
ութեան եւ բժշկական տաղանդին:

Այս վիճակագրութիւններէն զատ Սեւեան
ունի գեւ շատ գրութիւններ, որոնց մէջ մաս-
նաորապէս գովասանուած է ժամանակին «Les
Médecins Militaires en Turquie» անուն
ընտիր գործը, որ Թուրքիոյ զինուորական բժիշկ-
ներուն վիճակը կը նկարագրէ եւ լոյս տեսած է
Կ. Պոլսոյ բժշկական թերթին մէջ²:

1865 Հոկտեմբեր 18ին, քոլէրայի մեծ
համաճարակէն վերջը, ի վարձ իւր անձնակիր
եւ արգիւնաւոր աշխատութեանց Տօքթ. Սեւեան
կը տտանայ 4^{րդ} կարգի Մէդիկէի պատուանշանը,
Բարունակ Պէլի, Ուլանեանի եւ այլ օտարազգի
բժիշկներու հետ³:

1871 Յունուար 6ին բարձրագոյն հրա-
մանաւ Ծովային բժշկական խորհուրդն հաստա-
տուելով, Սեւեան ինքն ալ անդամ կ'որոշուի,
եւ այս առթիւ, ղէյ տիողտով կը բարձրանայ
Գեւուլի այսինքն գնդապետի (Colonel) աստի-
ձանին:

Ծովային բժշկական խորհուրդին մէջ
Տօքթ. Սեւեան պէյ անդամ⁴ օգտակար գործե-
րու հեղինակ կ'ըլլայ, որ 1872ին պատիւ կ'ու-
նենայ նշնին փոխ-նախագահն ըլլալու:

1876 Յունիս 31ին՝ զարմիր Մահիկի
(Croissant rouge) ընկերութեան Հիմնադիր Ժու-
ղովն կը մասնակցի, ի գիմնոց Ծովային Նախա-
րարութեան եւ կ'ունենայ հոն գործին ազդեցու-
թիւն, ինչպէս կը պատմէր ինձ շատ անգամ
Տօքթ. Սերփիլէն, որ քանիցս նախագահած էր
այդ ընկերութեան:

¹ «Gazette Médicale d'Orient» 1865, page
9—12, 52—57, 118—121 եւ 1866 page 75—79.

² «Gazette Médicale d'Orient» 1864 Janvier էջ
145—149:

³ Ար. 1866 էջ 90:

Իւր բազմազգաղ վիճակին եւ այսպիսի պաշտօններուն մէջ Սեւեան Պէյ չի մոռնար նաեւ իւր ազգը, եւ 1878ին՝ կ'ըլլայ Հոգաբարձու Ս. Գր. Լուսաւորչեան վարժարանին Միջադիւղի, ուր կը բնակէր ինքը շատօնց։

Իրեք չորս տարի շարունակ եռանդուն աշխատութեամբ ի ձեռին ունելով այս վարժարանին վերին տեսչութիւնը, հայր կ'ըլլայ մեծամեծ բարեկարգութեանց, ուսմանց ծրագիրը ժամանակին պահանջներուն համաձայն հիմնովին կը բարեփոխէ, դպրոցին նիւթականը կը դնէ ապահով վիճակի մը մէջ եւ հետզհետեւ կը յաջողի ընծայել Ազգին բաւական թուով կիրթ, ուսեալ երիտասարդներ, որք այսօր իրաւամբ պատիւ են մեզ, իրենց բարձր գիրքով։

1879 Օգոստոս 13ին՝ կայսերական Իշխանի շոգենախն բժշկապետ կ'անուանուի եւ երրորդ անգամն ըլլալով կ'երթայ Եփրատու ուղեկցութեամբ կայս. պատգամաւորութեան, որ նորընտիր խափված ֆիզ. փաշայի հրովարտակը կը տանէր։

1879 Հոկտեմբ. 28ին, երբ Հակահասունեան Հայերէն ստուար խումբ մը, առաջնորդութեամբ Հ. Մաշաբեա Վ. Օրմանեանի, կը գիմէր առ Ղերէս Սրբազան Պատրիարքն Հայոց, Լուսաւորական Հայ հասարակութեան հետ միասնաբար, Սեւեան Պէյ ինքն ալ ընտանեօք ընկերանալով այս խումբին, կը դառնայ մայրենի եկեղեցւոյ գիրիղ՝, եւ այնուհետեւ կը սկսի նա սակաւ ձեռք առնուլ մշակել Ազգ. գրագիտութեան ճիւղը, զոր Միտմարեանց գրկին մէջ սիրած էր մանուկ հասակէն։

Երկար տարիներու լուծենէ մ'ետը Տօբթ. Սեւեան Պէյ, հայ գրական ասպարէզը կ'իջայ 1886ին, «Ճշմտի ուղիով» Գրքարանին։

Հանգէսին մէջ գրելով ընտիր յօդուածները՝ որոնց ամենէն ուշագրաւն էր՝ Տեւրտայ Արեւմտեան Ս. Գրքարանը գրաբար թարգմանութիւնը՝, որ այն տունն բաւական աղմուկ հանեց եւ անդի տուաւ մեծ բանակութիւններու։

Սեւեանի նոր թարգմանութիւնը, պէտք է խոստովանիլ, չհասարակելով հանգեւած Հ. Եգ. Հիւրմիւզի ոսկի թարգմանութեան, էր սակայն բաւական լաւ, պարզ, արժանի վերծանութեան, որ դոնէ հրաւեր եւ խթան կրնար ըլլալ գրաբարասէրներու եւ անգամ մը եւս կը հաստատէր մեր մայրենի լեզուին ան ճոխ հարստութիւնը բարեկարգութեան։

Եւ արասէրներու եւ անգամ մը եւս կը հաստատէր մեր մայրենի լեզուին ան ճոխ հարստութիւնը բարեկարգութեան։ արով դեռ բարեբաւոր հազարաւոր թարգմանութիւններ կարելի է ընել։

Տեւրտայի թարգմանութենէն ետքը Սեւեան Պէյ «Իշխանի» վաղէն անուս գրութիւն ընտալ ունեցեալ 1893ին, Ե. Գուրգէնի «Պարսկերէնի» քերականութեան հրատարակութեան

մէջ՝ Ս. Ե. գրութեամբ Տօբթ. Սեւեան ջառագով կը հանդիսանար գրաբարի, խափա կը քննաբանէր արդի գրականութեան մէջ ճաւրակուած օտարախորթ հայերէնը կամ լաւ եւս Ֆրանսերէնի վրայէն ձուլուած հայերէնը, եւ

սաստիկ կը մեղադրէր անհայերէնագէտ սանձարձակ գրիչները, որոնցմէ ոմանք խորապէս յուզուելով լուսաւոր եւ ընթամանք սկսան անհիմն ծերունի բժշկին վրայ՝ անոր գրաբարասիրական եռանդն ամօթ համարել հայ գրականութեան, արհամարհել զայն աւանդ, եւ ան-

1 «Ճշմտի ուղիով» Գրքարանին 1888 Նոյեմբ. 1951 1887 Թիւ Եւստուարի եւ Փետրուարի էջ 11 եւ 27, Մարտի էջ 61, Մայիս, էջ 78, Եւստի էջ 91, Եւստի էջ 111։

2 «Եւրոպայի» 1888 Նոյեմ. էջ 520, Դեկտ. էջ 568, 1887 Մարտ էջ 144։

3 «Պարսկերէնի» քերականութեան ի մէջ 1-րդ ծիրը գրքարանի հասարակ էջ 48-77։

ԲԺԻՇԿ ՏՈՒՐՔ. ԳԱՐԲԻՆԷԼ ՓԱՇԱ ՍԵՆԱՍՆ

գտնել¹, փոխանակ միտ գնելու անոր քարոզին, փոխանակ միտ գնելու անոր մատենագրական փորձ համութեան, ուսկից մեծապէս կրնային օգտուիլ միշտ ամէն անոնք, որ կը զբաղին հայ լեզուի ուսմամբ:

Այս յօդուածն ատրի մը վերջը Տօրթ, Սեւեան կը հրատարակէր Յ. Գուրգէնի Պօպօլիթին² եւ Արեւելի մէջ՝ «Տաղեր», վերնագրով քանի մը նմոյշներ իւր երբեմն բանաստեղծութիւններէն, որոնցմէ մէկ երկու հատը կ'արժէ կարգաւ հաս, Սեւեանի զգանքական կարողութեանը վրայ դառնալով մ'ունենալու համար:

1. Իւլի

«Իմէ կոհակ լինէի

2օրս հինգ օրէ, ծով անցնելով խոր, անհուն,

Դէպ ի ծովափն ուր կը կոխեն ոտք սիրուն

Ո՛հ — փրփրալով կուգայի:

Իմէ նուրբ հով լինէի,

2օրս հինգ ժամէ, գալով թեթեւ, զովագին,

Այն ալանէդ, այն մազերդ թանկագին,

Ո՛հ — գըգուելով կանցնէի:

Թէ սիրելիդ լինէի,

Մի վայրկեանէ, թեթեւ, արագ իբրեւ շանթ,

Դով անցնելով, դաշտեր, սարեր, գահաւանդ,

Ո՛հ — սըրտիդ մէջ կ'ընէի»

2. Պօպօլիթին:

«Օր մի երբ ահել, թանձրամած ամպեր

Հորիզոնի վրայ մի քող ահաբեր

Տարածելով սեւ եւ արձակ եւ լայն,

Հուրջ կը պատեն սպառնալից համայն.

Եւ երբ կը դիտէր բնութեան՝ նայրէ ծայր

Լուսութիւն խոր, սարսափ ու գող ու խաւար,

Յանկարծ յեղակարծ՝ գահավէժ, թեթեւ

Գրծելով արագ ետեւէ ետեւ.

Ձկնազկ շափողներ շատար հրեղէն

Փայլակ պակնցիչ անցաւ ամպերէն:

«Ի՛նչ էր, ո՞նց անդէն ինչ կը հարցընէր,

Պատանկութիւնն էր այն որ կանցներ»:

Յր. Գ. Սեւեան:

Աւանց որ եւ է դատաստանի ենթարկելու այս բանաստեղծութիւնները, որը շարադրուած են 1854—59, կ'ըսեմ, թէ՛ Տօրթ, Սեւեան, քեռ. այսօր իսկ, թէեւ մօտ կենաց

¹ Հայրիկի Թիւ 287, 10 Հոկտ. 1892: Միտի Թիւ 3970 31 Հոկտ. 1892: էջ 242:

² Պօպօլիթին Արեւելի Գրականութեան ի վերջ իջած Գրքեր — 1893 Հատոր Բ. էջ 54—61 եւ 113—115:

երեկոյին, երիտասարդական աւելնով կը շարունակէ թրթռացնել իւր քնարի լարերը, որոնց արդիւնքը հարկաւ օր մը լոյս պիտի տեսնեն ի պատիւ հայ բժշկական դասուն Կ. Պոլսոյ, եւ ի զարգացումը հայ գրականութեան:

1892ին Տօրթ, Սեւեան Պէյ ի գլխաց ծովային նախարարութեան կը մասնակցի բարձրագոյն դուռը գումարուած Առողջապահական կայս. խորհուրդին, ուր այնպիսի արդիւնաւոր գործունէութիւն կ'ունենայ, որ արժանի կ'ըլլայ կայսերական գնահատման եւ կը բարձրանայ լիվա-փաշայութեան (générale de brigade) աստիճանին, ինչպէս այն աստիճան ունեցին մայրաքաղաքին թուրք եւ օսար թերթերը, եւ գովաբանութեամբ հրատարակեցին բոլոր հայ լրագրիւնները:

1894 Հոկտեմբերին, Սեւեան Փաշա, կ'արժանանայ Գ. կարգի Օսմանի պատուանշանին. 1896 Ապրիլ 20ին Բ. կարգի Մեքլեթի պատուանշանին, իսկ 1897 Յունիս 12ին ալ կայսերական մասնաւոր հրամանաւ, կը կոչուի հանգստեան:

Դովային զինուորական բազմամեայ ծառայութիւններով չափազանց յոգնած, մանաւանդ իւր սիրելի կողակցին եւ ծաղկահասակ որդւոյն վաղահաս մահուամբ վշտաւոր, Տօրթ. Գարրիէլ Փաշա Սեւեան, շատ իրականք ունէր այս հանգստեան, որը կը վայելէ այսօր, միութարութիւն եւ զբօսանք ունենալով իրեն իւր գրական եւ գիտական ուսումնասիրութիւններն ու բարեկիրթ գաւազները՝ որը Ազգին մէջ գրաւած են արդէն պատուաւոր դիրք:

Աւելոր դարուս հետ, Սեւեան Փաշա պիտի աւարտէ իւր 78 տարին, եւ ներկայ Յունիս 20ին կը լրացնեն, ինչպէս գրեցի արդէն, իւր բժշկական վկայականին յիսնորոր տարին, կէս դար կը բոլորէ, կէս դար բեղնաւոր եւ արդիւնաշատ, կէս դար... պատկանելի հեռութիւն, զոր յարգանքը այսօր ողջունելով, կը ցաւիմ շատ՝ որ Կ. Պոլսոյ հայ բժշկական մարմինը, տակաւին չունի սովորութիւն, յորթելանի հանդէսներով պատուելու՝ իւր տարեց անդամներուն երկարամեայ սքանչելիները. յորթելանի ծաղիկներով պսակելու ծեր արուեստակցի մը կիսադարեան կնիքները:

Սեւեան Փաշա հազուագիւտ դէմք մըն է այսօր իւր ազգին մէջ. հազուագիւտ դէմք մը, որ՝ Սերպիլէզին, Սինաթանին, Յաջուտեանին, Բարունակ Պէյի, Ռուսինեանին, եւ ասոնց ժամանակակից ու գործակից Օսեանի, Աղաթնի,

Տերոյնցի, Միսաքեանի պէս երեւելի Հայերու խմորով շինուած, իւր ամբողջ կենսութիւն մէջ ուրիշ բան չէ մտածած, բայց միայն՝ իւր Հէգ ազգին մտաւորական յառաջդիմութիւնը: Ինք զինքն երկու կէսի բաժնած, Սեւեան, իւր մէկ կէսով՝ իրեն բոլոր, կէս դար շարունակ, ներսած է, տառապեալ մարդկութեան ցաւերն իւրովսնան ամբելու, եւ միւս կէսով՝ իրեն մատենագիր, գրեթէ 60 տարիէն աւելի, Հայ լեզուն ուսումնասիրած եւ Հայ գրագիտութեան ժիր մշակ հանդիսացած է, արգիօք այս երկու կէսերն իրենց կիսադարեան կենացին մէջ չուէին ուրիշ աշխատութիւններ մեզ անձանօթ, պահուած ու դիտուած:

Սեւեան փաշա իւր բարձր կարողութիւնները, իւր խոր հմտութիւնն եւ բժշկական ճարտարութիւնը միշտ խոնարհութեամբ, համեստ եւ անշուկ լուծեալով ծածկած՝ փայլած ու բարձրացած է, ոչ թէ ի ձայն փողոյ եւ ի ձայն թմբակի, այլ անկեղծ ուսումնասիրութեամբ եւ յարասեւ աշխատութեամբ, որչափ օրինակելի է այսպիսի անձնատրութիւն մը, որչափ գնահատելի են այսպիսի գիտնականները:

Երկրասարդ բժիշկներ, նորաստ գրիշներ, հետեւող ըլլալու ենք այսպիսիներու. վախճալու ենք անպարծ շարժադիւթներէ, վախճալու ենք յաւակնուտ անձնագիտութիւններէ, սկզբնական գիտութեամբ Համբարձման պարտեզներ շինելու ելլելու չենք. բարձր դիրքերու շուտով հասնելու պատիր եռանդն ունենալու չենք. աշխատելու ենք միշտ եւ Սեւեանի պէս համեստ ու փոքր բայելով ընթանալու ենք, որովհետեւ,

Les grandes situations, sont comme toutes les hauteurs: les chemins sinueux y mènent plus sûrement que les routes droites.

Բարձր տեղերէ Բարձր տեղերէ ինչպէս. օյ-պոյտ Թաթարներով ուրիշ հոգեւոր հոգեւոր, Թաթարներով:

Վարժեալն այս նշանաւոր խօսքը մեզ նշանաւոր անունով, կը ամպլեմ որ Սեւեան փաշա՝ Հայ բժշկութեան եւ Հայ գրականութեան այդ բազմաշխատ վաստակաւոր ծերունին, ապրի՛ գեռ շատ տարիներ, ապրի՛, գրելու համար. ապրի՛, Հայ բժշկական նոր սերունդին օրինակ ըլլալու եւ Հայ բժշկական աղքատ մասեւնագրութեան պատուարներ երկր ընձեռելու:

Այս նշանաւոր բժշկիկ կենսագրութիւնն, ի պատիւ անոր յիշմամբ գործունէութեան՝ այսօր համառօտիւ գծելով, չեմ վարանիր ներ-

կայացրել նաեւ անոր անցեալ տարւան լուսանկարը, զոր ինքն իսկ պատիւ ըրաւ ձեռն ինձ վերելու:

Բնա, 1. Յունիս 1899:

Տնթ. ՎԱՐԴԱՄ Ե. ԹՈՐՈՍՈՍԻԱՆ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԻՐԱՐ ԵՒ ԻՐ ԻՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(Ըրբան-Իսթանբուլ)

Արդէն այն պարագայն որ խիկար մէկ կողմանէ Յուրիքի գրքը միւս կողմանէ Եսոփայ վարուց հետ կապ ունէր, ինչպէս տեսանք ապացոյց է որ մեծ աղեցնութիւն ունեցած է ընդհանուր գրականութեան վրայ: Եսոփայէն Եսոփայ առթիւ յիշեցնէր որ խիկարի զգացը Պաշտուղէնէն շատ յառաջ յառնական գրականութեան մէջ մտած ըլլալու է: Այս կէտի համար յայտնի ապացոյցներ կան, այնպիսի յիշատակութիւններ որ պատուած են ալ աւելի խորագրի հմտութեան կը տանին զմեզ: Արդէն Մայսնէր ամփոփ կերպով յիշատակած էր իրենց Աղեցնագրացոյ ('Օթիցըր Ա. 69) այն յիշատակութիւնն՝ որ կ'ըսէ թէ Դեմոկրիտոս իւր իմաստութիւնն Բաքիլացիներէ քաղած է եւ "Ալէքի-Ի-Էն կամ արանը (τῆν Ἀλκίαν στήλην) թարգմանած: Ստաբան (ԺԺ. 762) կը յիշէ բողոքարէ՛ Դեմոկրիտ, մը "Ալէքի-Էն" (Ἀλκίανος) անուն, իսկ Դեմոկրիտէն Լայերապի իւր փիլիսոփայից վարուց մէջ (Ե, գԼ. 50) մինչեւ անգամ Թեոփրաստի Լեպիդուզի մէկ երկատիրութեան անունը Ἀλκίανος կ'ըսէ: Մերձիկէն ի Տրիքէ գտնուած հին միւստինի վրայ ալ կը տեսնուի իմաստուն մը ձեռքը գրութեան գալարով, որուն անունը Acicarus կը կարդայուի: Եթէ մտադրութեամբ փնտռուի խիկարայ զուցին մէջ հիւսուած անուններէն ու խրատներէն ալ կրնան գտնուիլ հմտութեան մէջ, ինչպէս մէկ երկու կտոր պիտի յիշե՛ք յետոյ:

Այսպիսի ալ կը բաւէր ցուցնելու որ խիկար շատ կանուի ծանօթացած է Յունացի ի մասնաւոր իրենց Աղեցնագրացոյ խօսքը շատ կարեւոր է, փառ զի կարծես ինչայ ցուցնել թէ ինչ ծանօթ էր ինչ որ այս անգին ի Յունաստան: Հարկի մինչեւ անգամ յառաջ գրուի մը նուիրած է այս կէտին: Դեմոկրիտար խօսքը միջին է, եւ պէտք է որդագրութիւններ ընել՝ պայծառ իմաստ մը հանելու համար: իրենց ծաղրելով Յունաց փիլիսոփայից մեծամտութիւնը՝ ի միջն այլոց կը յիշէ Դեմոկրիտոս. որ կը պարծիք Բաքիլէն, Պաշտուտան եւ Եփալպոս գաղափք ըլլա-

1 Տես Meissner ի ZDMG, 1894, էջ 196: Տրեքի Կարէ՛ Antike Denkmäler des Griech. Instit. I, 57 ff. ու զի ընթերցուի գտած՝ Studemund, Archæol. Jahrb. V., 4 ff., որ կ'ըսուած անունը լատինացոյցովս [Acicarus], 2 Հարկի՛ էջ 196-197: